

ЩОДО ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ НОРМИ І ФІНАНСОВОГО ПРАВОВІДНОШЕННЯ

Проаналізовано специфіку фінансового правовідношення, окреслено особливості співвідношення фінансового правовідношення і фінансово-правової норми як його регулятора.

Ключові слова: фінансове правовідношення, соціальне відносини, фінансово-правова норма.

На всіх етапах розвитку юридичної науки проблеми правовідношення, його співвідношення з нормою права привертала пильну увагу вчених, які працюють не тільки у галузі загальної теорії держави і права, але і в галузевих науках. Окремих питань цієї комплексної проблеми торкалися у своїх працях С. С. Алексєєв [1], М. П. Кучерявенко [3], П. О. Недбайло [7], Р. А. Халфіна [13], Л. С. Явич [14] та ін. При цьому завершеності з багатьох фінансово-правових аспектів даного кола питань немає й досі. Метою статті є спроба визначити специфіку фінансового правовідношення, обумовленого предметом і методом правового регулювання даної сфери суспільних відносин; його взаємодію з фінансово-правовими нормами та їх особливості.

Загальновідомо, що здійснення права є особливим засобом життя юридичної форми суспільних відносин. Правові положення повинні знаходити своє відбиття та реалізацію в суспільних відносинах, діяльності людей та організацій тощо. Л. С. Явич звертає увагу на те, що правові норми є лише абстрактною можливістю дійсної поведінки тих, до кого вони спрямовані. Суб'єктивне право – це різні ступені конкретизації цієї можливості, початковий і необхідний етап її перетворення в дійсність. Здійснення права як процесу, що завершився, знаменує перехід від можливого (належного) до дійсного [14, с.

202]. В юридичній літературі сформувався уява про те, що здійснення права, а власне, правове регулювання відбувається у двох основних формах – за допомогою правовідносин і поза ними. За межами правовідношення правове регулювання пов'язане з реалізацією загальних і абсолютних прав, загальних юридичних обов'язків, об'єм яких точно передбачений тим або іншим джерелом права. Правові відносини є специфічним різновидом суспільних відносин і особливою формою правового регулювання. У них завжди присутній склад сторін, які володіють взаємними правами та обов'язками, об'ємом суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, їх характер тощо.

У сучасній юридичній літературі сформувалася низка визначень поняття правовідносин. Традиційно склалася уява про те, що правовідносини являють собою різновиди суспільних відносин, які за своєю формою виступають як індивідуально-визначений зв'язок уповноважених і зобов'язаних суб'єктів, а за безпосереднім змістом виявляються взаємозв'язком цих осіб, які реалізують свої суб'єктивні права і виконують покладені на них юридичні обов'язки [14, с. 212]. Треба відзначити, що в радянській правовій науці склалися дві основні концепції співвідношення норми права і правовідношення. Згідно першою, найбільш розповсюдженою є те, що правовідношення виступають результатом впливу правової норми на суспільне відношення. За другою концепцією, правовідношення є не результатом, а засобом регулювання суспільних відносин. У цьому випадку саме правовідношення впливає на суспільне відношення, існуючи окремо від нього [11, с. 53]. Наприклад, на думку відомого вченого Р. А. Халфіної, правовідношення є суспільним відношенням, яке врегульовано нормою права, а одним із основних зв'язків, що визначає сутність правовідношення, є зв'язок норми права і правовідношення [13, с. 51]. Л. С. Явич справедливо звертає увагу на те, що коли правове регулювання з самого початку припускає конкретні права та обов'язки, об'єм і характер яких, а також можливість їх придбання залежать від юридичних фактів, тоді мова йде про конкретне правовідношення. Наприклад, смерть фізичної особи одночасно є і підставою для припинення правовідношення по сплаті податків (зборів), і

появою правовідношення щодо сплати податку на майно, яке переходить у порядку спадкування або дарування. Автор звертає увагу на те, що специфіка правовідношення, на відміну від загального характеру зв'язків між загальними правами та обов'язками, полягає в тому, що загальний масштаб поведінки, який міститься в нормі права, конкретизується і за особами, і в змісті повноважень (юридичних обов'язків) залежно від визначених конкретних обставин. А це у свою чергу означає, що реалізація об'єктивного і суб'єктивного права (правового регулювання) в рамках такого особливого зв'язку набуває оптимально специфічний для юридичної сфери характер. До того ж реалізація права поза правовідносинами ще не володіє всією повнотою юридичної спеціалізації та конкретизації, але коли вона зіштовхується з необхідністю охорони з боку держави, то тут неодмінно виникають конкретні правовідношення – оптимальна специфічна форма здійснення права [14, с. 208].

Положення фінансового правовідношення, його місце в механізмі правового регулювання визначається функціями, що ним реалізуються. Фінансове правовідношення – це урегульовані нормами фінансового права суспільні відносини, учасники яких виступають як носії юридичних прав і обов'язків, що реалізують приписи цих норм щодо формування, розподілу і використання фондів грошових коштів, необхідних для функціонування держави і органів місцевого самоврядування. Ю. А. Ровинський наголошує на тому, що в усіх видах фінансових правовідносин їх владно-майновий характер виступає цілком виразно. Значення має лише ступінь прояву в них владного характеру. Характеристика фінансових правовідносин як владно-майнових дозволяє відмежовувати їх від цивільного права, що регулює майнові відносини, від адміністративного права, де зустрічаються також владно-майнові правовідносини [10, с. 138]. Тобто особливістю зазначених правовідносин є те, що вони можуть існувати тільки як особливі правові зв'язки. З одного боку, фінансові правовідносини визначаються об'єктивними фактичними відносинами у сфері фінансової діяльності держави, а з іншого – певним чином оформленими правовими приписами, а саме – фінансово-правовими нормами.

М. М. Марченко вказує на те, що правовідносини служать юридичною формою взаємодії між учасниками економічних, політичних, соціальних та інших суспільних відносин. Будучи урегульовані нормами права, економічні, політичні та інші суспільні відносини аж ніяк не втрачають своєї природи, характеру, своїх первісних властивостей і особливостей. Вони лише набувають новий вид, форму – форму правовідносин [6, с. 637].

Треба відзначити, що саме з появою держави й відповідно права з'являється можливість появи правовідносин. М. П. Кучерявенко акцентує увагу на тому, що механізм правового регулювання не можна зводити лише до аналізу вже виниклих та існуючих правовідносин. На його думку, важливо мати на увазі певний динамічний процес, який дозволяє характеризувати правовідношення як правову норму в дії, в процесі реалізації її приписів. Дію правової норми, – стверджує автор, – не можна зводити до утворення правовідношення, оскільки в деяких випадках вона спрямована (націлена) не тільки на встановлення правовідношення, але і на закріплення обов'язку [3, с. 105–107]. Фінансово-правові норми, впливаючи на поведінку громадян, піддають правовій регламентації певні види суспільних відносин згідно з специфікою предметного регулювання. Фінансові правовідносини стають правовідношеннями тільки після врегулювання їх правом.

Загальновідомо, що специфікою правової норми, однією з її особливостей є те, що обов'язковість її застосування забезпечується примусовою силою держави. Вона визначає необхідність чіткого виділення відносин, врегульованих нормою права. Взаємозв'язок фінансово-правової норми і фінансового правовідношення виявляється в реалізації даної норми. Р. А. Халфіна вважає, що норма є певним правилом поведінки, але як таке воно залишається у сфері повинності. Норма, на думку автора, є результатом суб'єктивного пізнання об'єктивної необхідності та використання цього знання для досягнення визначеної мети [13, с. 53]. Але треба визнати, що норма може реалізовуватися не тільки в правовідношенні. Іноді ті відносини, які втілені до правової форми, не завжди передбачають нормативно-правову регламентацію

абсолютно всіх сторін. Наприклад, держава, закріплюючи загальний правовий припис, надає можливість деталізувати його вже самим учасникам. На перший погляд це вважається неможливим щодо імперативних фінансових правовідносин. Однак така можливість усе ж існує і в фінансово-правовому регулюванні. Перш за все мова може йти про деталізацію загального припису, а саме: особливостей імперативного регулювання державного кредиту. Відносини державного кредиту є невід'ємною складовою фінансової системи держави. Його функціонування обумовлює виникнення публічних боргових зобов'язань, які врегульовані фінансово-правовими нормами. Даний інститут фінансової системи поєднує сукупність комплексу методів, які поєднують імперативне та диспозитивне регулювання. Серед багатьох вчених існує точка зору відносно того, що державний кредит є імперативним за змістом, який може використовувати диспозитивні підстави виникнення цих відносин взагалі. Цим відносинам певної своєрідності надає специфіка методу правового регулювання, який набуває форми договірної, що зовсім не виключає його фінансово-правової природи. Регулювання відносин публічного кредиту здійснюється за рахунок методу державно-владних велінь, імперативних команд, при якому всі умови розміщення та обслуговування боргових зобов'язань позичальником здійснюються при виключенні будь-якої ініціативи кредитора. Тобто державний кредит, залишаючись публічним за природою, не виключає специфічної форми договірних відносин.

Реалізація фінансово-правової норми в фінансовому правовідношенні – є найбільш ефективним засобом впливу права на суспільні відносини. Реалізуючи приписи фінансово-правових норм, фінансові правовідносини досягають певних конкретних цілей в регулюванні суспільних відносин у сфері фінансової діяльності за допомогою закріплення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Фінансове правовідношення являє собою суспільне відношення, яке відповідає фінансово-правовій нормі. Деякі вчені стверджують, що без норм права, при нормальних умовах не можуть виникати відповідні правові відносини. Така загальна закономірність [6, с. 700].

Фінансове правовідношення, регулюючи відношення у сфері фінансової діяльності, виступає і як результат цього регулювання, що здійснюється через систему законодавства, яке містить відповідні норми. Учасники фінансових правовідносин узгоджують свої конкретні дії з абстрактними правами і обов'язками, які закріплені відповідною законодавчою нормою. При цьому норми, які встановлюють основні начала в правовому регулюванні фінансової діяльності, реалізуються найчастіше не безпосередньо в правовідношенні, а через акти, що деталізують ці принципіві положення. Перш за все це норми, які регулюють поняття бюджету, бюджетного процесу, податкового обов'язку тощо.

Для встановлення конкретних форм реалізації правової норми в правовідносинах має значення різниця цілей. Так, можуть застосовуватися правові засоби, які спрямовані на реалізацію норми в правовідношенні, стимулювання поведінки, а також засоби, які обмежують можливості зловживання правами, що передбачені законом [13, с. 65]. Норма, яка містить модель поведінки, може бути строго визначеною або може надавати учасникам можливість приймати в певних межах рішення. У фінансовому праві більшість норм виступають як зобов'язуючі (імперативні), які не надають учасникам можливості регулювати свої відносини інакше, ніж передбачено нормою.

Фінансово-правові норми спрямовані, перш за все, на організацію відповідним чином дій учасників відносин. Вони вказують на належну поведінку, дії, які повинні бути саме з позиції державної волі у сфері фінансової діяльності держави. Згідно з цим відбувається наділення правами та обов'язками суб'єктів фінансових правовідносин, при якому фінансово-правові норми, що надають одним особам права, встановлюють кореспондуючі обов'язки для інших осіб. У даному випадку відбувається складний регулюючий вплив фінансово-правових норм на суспільні відносини. Норма не просто вказує на певну поведінку, а особливим чином організує її, покладаючи обов'язки та надаючи права у сфері фінансової діяльності, встановлюючи відповідальність.

Треба відзначити, що норми фінансового права спрямовані на регулювання фактичних суспільних відносин, але цей процес вони здійснюють через фінансові правовідносини, що відіграють роль проміжної ланки між фінансово-правовою нормою і суспільними відносинами, які виділені як об'єкт правового впливу. Фінансово-правова норма не тільки закріплює певні інтереси учасників відносин та відображає компроміси в їх зіткненні, але й об'єктивно передбачає заходи щодо їх реалізації. Традиційно виділяють чотири засоби (форми) реалізації норм права: виконання, застосування, використання та дотримання. Наприклад, реалізацією норм бюджетного права є процес практичного втілення в життя вимог, правил, моделей поведінки учасників суспільних відносин, що містяться в бюджетно-правовій нормі.

У теорії права маютьися необхідні загальні умови, які визначають можливість перетворення веління норми в конкретні акти поведінки. Перш за все, фінансово-правова норма повинна закріплювати таку поведінку, яка дійсно є оптимальною в даних умовах. Р. А. Халфіна підкреслювала, що встановлення такої моделі, вирішення питання про те, якою повинна бути поведінка учасників для найбільш суспільної ефективності їх діяльності, може бути прийнята на підставі досягнень різних природничих і суспільних наук. Встановлення поведінки, яка є оптимальною з точки зору економічної й технічної, ще не створює моделі поведінки. Лише в обмеженому колі випадків рішення, яке прийняте на підставі даних економічних і природничих наук, може стати моделлю поведінки, що безпосередньо закріплюється в правовій нормі. Згідно з Податковим кодексом України одним з обов'язків платників податків є обов'язок щодо ведення бухгалтерського обліку, складання звітності про фінансово-господарську діяльність, забезпечення її збереження в строки, установлені законом; надання до контролюючих органів у порядку, встановленому податковим та митним законодавством, декларації, бухгалтерської звітності та інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків та зборів [4; 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст. 16]. Загальновідомо, що основним завданням бухгалтерського обліку є формування

повної та достовірної інформації про господарські процеси і результати діяльності підприємства. Ця інформація є не тільки обліковою для самого підприємства, але і необхідною для їх контрагентів та контролюючих органів. За допомогою податкового обліку відбувається визначення розміру суми податку, що надходить до бюджетів. У зв'язку з чим і відбувається обчислення та облік. По-друге, фінансово-правові норми, які встановлюють модель поведінки у сфері фінансової діяльності держави, повинні бути узгоджені з усією сукупністю чинних норм, що регулюють взаємопов'язані відносини. Так, відносини внутрішніх фінансів підприємств, у сфері внутрішньої діяльності банків, органів страхування товарно-грошові відносини регулюються відповідно нормами цивільного, господарського права. Але існує й фінансово-правовий аспект регулювання даних відносин, а саме щодо функції мобілізації грошових коштів, необхідних для виконання завдань і функцій держави.

Хоча норми і мають стимулююче значення, але протиріччя між стимулами, що створені різними нормами, перешкоджають повній реалізації норми, яка заснована на правильному економічному й технічному рішенні. По-третє, реалізація фінансово-правової норми повинна бути забезпечена можливістю застосування відповідної санкції у разі її порушення. Р. А. Халфіна звертала увагу на те, що можливість примусу до здійснення норми є специфічною ознакою правової норми [13, с. 70]. Для реалізації фінансово-правової норми в правовідношенні істотне значення має відповідність санкцій характеру відносин, що регулюються. У сфері фінансового права санкція може бути заохочувальною (сприятливі наслідки) або каральною (несприятливі умови) – ті заходи, що настають у випадку належного дотримання або порушення встановленого даною нормою правила. У випадку, коли владний припис не передбачає відповідну санкцію, забезпечити її ефективне дотримання суб'єктами права, як правило, складно.

Виходячи з вищевикладеного, можна констатувати, що мова йде про дві форми реалізації права в аспекті його впливу на суспільні відносини за допомогою правовідносин так і поза ними. З точки зору тих дій, завдяки яким у

житті суспільства реалізуються юридичні норми, передбачені нею права і обов'язки, виділяють декілька засобів здійснення права: 1) виконання правових заборон; 2) використання суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків; 3) застосування норм права, що передбачають власне втручання держави в процес реалізації юридичних установлень [14, с. 228]. Тобто створення фінансово-правових норм не є самоціллю та орієнтовано, перш за все, на їх застосування. Відзначимо, що однією з найважливіших форм реалізації норм права взагалі є їх застосування. Термін «застосування» означає «дати вживання чому-небудь, здійснити на практиці якимось чином» [12, с. 793]. Людство завжди цікавило не просто оперування правом, а й справедливість його застосування. Уже в античному світі з'являються ідеї природного права, яке має втілювати в собі найвищу справедливість, а тому позитивне право не повинно йому суперечити. Основні права та свободи людини є невідчужуваними й належать кожному від народження. Інакше кажучи, ці права їй ніхто не дарує, тому відібрати їх можна тільки за положенням закону. Згідно зі ст. 21 Конституції України всі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними й непорушними [2; 1996. – № 30. – Ст. 141].

Правознавці по-різному характеризують, визначають правове поняття «застосування права». Наприклад, А. Б. Венгеров тлумачить його як владно правову діяльність органів держави (інших уповноважених нею органів), а також їх посадових осіб, які наділені спеціальними повноваженнями по організації й забезпеченню соціальної впорядкованості, стабільності життя суспільства, по припиненню порушень у цій сфері [2, с. 450]. На думку П. О. Недбайла, застосування правових норм – це процес, що охоплює стадії як видання актів, які викликають виникаючі правовідносини, так і фактичних, фізичних і матеріально-технічних дій суб'єктів останніх, в результаті чого створюється становище, відповідаючи приписам цих норм. Іншими словами, застосування правових норм передбачає діяльність державних органів, їх посадовців і громадян [7, с. 164-165]. О. О. Кутафін підкреслює, що

застосування правових норм становить собою діяльність органів держави або їх посадовців, які використовуючи свої повноваження, видають акти індивідуального значення на підставі норм права, вирішуючи в такий спосіб конкретні питання життя суспільства. На відміну від інших форм реалізації правових норм, в яких беруть участь різні суб'єкти права (фізичні та юридичні особи), правозастосовна діяльність, переконує вчений, може здійснюватися тільки уповноваженими на те державними органами та їх посадовими особами [5, с. 119]. В. С. Основін, навпаки, вважає, що застосування правових норм включає в себе їх дотримання й виконання, а застосовувати їх можуть і суспільні організації, й окремі громадяни [8, с. 101-102].

На нашу думку, під застосуванням норм фінансового права слід розуміти вирішення на їх підставі індивідуально-конкретних справ уповноваженими на те державними органами, їх посадовцями й суспільними організаціями. Відзначимо, що оперування нормами фінансового права – це обов'язок і право лише спеціально на те уповноважених органів та їх посадових осіб, до яких належать органи загальної та спеціальної компетенції (Державна казначейська служба, фінансова інспекція, органи державної податкової служби, митні та ін.), різні представницькі й виконавчі органи, фінансові органи та їх посадові особи. Органи державної влади та їх посадовці відповідно до своєї компетенції мають обов'язки і права по застосуванню не тільки норм фінансового права, але й норм інших галузей права – адміністративного, конституційного.

Формування певного механізму застосування правової норми передбачає виділення кола учасників даних відносин, рід і вид об'єктів суб'єктивних прав, місце і час виникнення і реалізації прав і обов'язків у конкретних учасників відносин. Ю. К. Толстой зазначав, що в основі формування передумов виникнення правовідносин знаходяться певні підстави, а саме: 1) сама правова норма, яка надає суспільному відношенню характер і форму правовідношення; 2) виділення учасників правовідносин з безумовним закріпленням положень, які характеризують їх як суб'єктів права; 3) виділення юридичних фактів, з наявністю або відсутністю яких пов'язується виникнення,

зміна і припинення правовідношення. Остання підстава надає конкретний характер правовідношенню та надає йому певну видову форму. Також автор виділяє декілька стадій впливу на поведінку людей і специфічні засоби, за допомогою яких це здійснюється [11, с. 102]. Наприклад, перша стадія пов'язана з визначенням кола учасників відносин. На цьому етапі фінансово-правова норма визначає правосуб'єктність зобов'язаних учасників фінансових правовідносин, компетенцію владних суб'єктів. Друга стадія пов'язана з конкретизацією загальних приписів, що сформовані на попередньому етапі, до певних життєвих обставин, юридичних фактів, які визначають настання правових приписів. Фінансове правовідношення при цьому може виникати як з правомірної дії, так і з правопорушення. Третя стадія безпосередньо пов'язана з самим правовідношенням, коли правова норма безпосередньо впливає на поведінку людей. Правова норма, забезпечуючи і закріплюючи реалізацію тих чи інших інтересів, делегує уповноваженій особі міру належної поведінки. Треба відзначити, що фінансово-правова норма перш за все закріплює права владних суб'єктів вимагати певної поведінки від юридичних і фізичних осіб, пов'язаної з виконанням покладеного на них фінансового обов'язку.

Список літератури:

1. *Алексеев С. С.* Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. – М. : Проспект, 2009. – 576 с.
2. *Венгеров А. Б.* Теория государства и права : учебник / А. Б. Венгеров. – М. : Нов. Юрист, 1998. – 624 с.
3. *Кучерявенко Н. П.* Курс налогового права : в 6 т. – Т. II: Введение в теорию налогового права / Н. П. Кучерявенко. – Х. : Легас, 2004. – 600 с.
4. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. *Кутафин О. Е.* Предмет конституционного права / О. Е. Кутафин. – М. : Юристъ, 2001. – 444 с.
6. *Марченко М. Н.* Проблемы теории государства и права : учебник / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2008. – 768 с.
7. *Недбайло П. Е.* Советские социалистические правовые нормы / П. Е. Недбайло. – Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1959. – 169 с.
8. *Основин В. С.* Нормы советского государственного права / В. С. Основин. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1963. – 108 с.
9. Податковий кодекс України // ВВР України. – 2011. – № 13-14, № 15-16, № 17. – Ст. 112.
10. *Ровинский Е. А.* Основные вопросы теории советского финансового права / Е. А. Ровинский. – М. : Госюридлитиздат, 1960. – 191 с.
11. *Толстой Ю. К.* К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1954. – 186 с.

12. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка / Д. Н. Ушаков. – Можайск : Буколика, 2008. – 1246 с.
13. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 351 с.
14. Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Л. : Изд-во ЛГУ им. А. А. Жданова, 1976. – 285 с.

Россихина Г. В. Соотношение финансово-правовой нормы и финансового правоотношения.

Проанализирована специфика финансового правоотношения, обозначены особенности соотношения финансового правоотношения и финансово-правовой нормы как его регулятора.

Ключевые слова: финансовое правоотношение, социальные отношения, финансово-правовая норма.

Rosshina G. V. Correlation of financially-legal law and financial legal relationship.

The specific of financial legal relationship is analysed, the features of correlation of financial legal relationship and financially-legal norm are marked as his regulator.

Key words: financial legal relationship, social relations, financially-legal norm.

Россихина Г. В. Щодо фінансово-правової норми і фінансового правовідношення.